ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СИСТЕМИ ФУТУРАЛЬНИХ ВИДО-ЧАСОВИХ ФОРМ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

Сорокін С.В.
Інститут східних мов
Київського національного лінгвістичного університету

The article deals with the system of the future tenses as a part of the Temporal and Aspectual Complex of the Turkish Language, and first of all the discrete forms of realization of temporal and aspectual functions such as the Future Tense and the Aorist. The article also touches upon a number of formal means that in a certain context can have the semantics of the Future Tense (first of all the Present Tense) and those which are pertinent to the Future Tense from the point of view of their functions (for instance the Desiderative). The main attention has been focused on the functional and communicative aspect of the mentioned forms. The article is a part of the integral investigation of the Temporal and Aspectual Complex of the Turkish language. The basis of the investigation is the functional method of the description of the language phenomena as well as the anthropocentric, linguocognitive, linguoculturological and ethnopsycholinguistic approaches.

Панівні в сучасному мовознавстві наукові напрями – функціональний, лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний та інші методи й підходи до вивчення мовних явищ та фактів – висувають нові вимоги й до дослідників східних мов. Однак філологічне сходознавство на сьогодні ще не змогло повною мірою подолати структуралістичні, а частково навіть і компаративістичні й молодограматичні тенденції в своєму розвиткові, і саме цим пояснюється надмірна увага, яку дослідники східних мов приділяють проблемам структури й історії мови (насамперед, етимології). Зазначене вище передусім стосується української тюркологічної науки: аналіз тематики публікацій в українських наукових фахових виданнях і профілю дисертаційних досліджень, які виконуються в зв'язку з тюркськими мовами, дає підстави для висновку, що лише незначна частка з цих досліджень виконується відповідно до вимог сучасного мовознавства. Мусимо також констатувати, що фактично не представлені в українському філологічному сходознавстві, зокрема й тюркології, функціональні дослідження, які мали б на меті висвітлення специфіки комунікативної реалізації (функціонування під час комунікації) тих чи інших мовних засобів.

У пропонованій статті представлена частина результатів системно-функціонального дослідження темпорально-аспектуального комплексу турецької мови, яке присвячено дескрипції особливостей функціонування в процесі комунікації тих мовних засобів, що входять до складу цього комплексу. Деякі окремі результати такого дослідження були представлені в наших попередніх розробках [Сорокін 2003].

Завданням статті є дескрипція функціонально-комунікативних характеристик системи майбутніх видо-часових форм турецької мови. Проблема майбутнього часу є однією з найскладніших, дискусійних проблем сучасного мовознавства й вимагає особливого аналізу [Штелинг 1996: 222]. Вище вже згадувалося, що системно-функціональні дослідження поки що не стали набутком вітчизняної тюркологічної науки, тому можна сказати, що в пропонованій розробці вперше зосереджується увага саме на функціонально-комунікативному аспекті системи майбутніх часових форм турецької мови, у чому полягає наукова новизна статті.

У вітчизняній і світовій тюркології наявні декілька праць, прямо чи опосередковано присвячених розглядуваній проблемі [Любимов 1949, 1970; Кононов 1956; Lewis 1975; Иванов 1977; Кузнецов 1982], проте такі дослідження спиралися насамперед на понятєвий та методологічний апарат структурної лінгвістики, маючи, таким чином, на меті опис структурних особливостей

майбутніх часових форм. З огляду на це пропонована розробка є актуальною й своєчасною, оскільки присвячена розв'язанню конкретної лінгвістичної проблеми, яка має теоретичне й прикладне значення для сьогоденної тюркологічної науки, з використанням сучасних методів і підходів лінгвістичного дослідження, яке здійснюється насамперед на ґрунті функціонального методу, що інтегрує в собі лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний, етнопсихолінгвістичний та антропоцентричний підходи [Sorokin 2003].

Система майбутніх видо-часових форм складається з таких граматичних утворень, як футурум, аорист, передфутурум, перифрастичні форми з футуральною семантикою, футуральний дієприкметник, футуральний особовий дієприкметник. Перші два з перелічених граматичних утворень належать до засобів, які реалізують темпоральні та аспектуальні функції синкретично; крім цього, аорист одночасно входить до системи як теперішніх, так і майбутніх видо-часових форм. Щодо перифрастичних форм, вони являють собою засоби, які реалізують темпоральні та аспектуальні функції дискретно й зі структурного погляду складаються з двох частин – головної, яка може виражатися низкою дієприкметникових форм і яка власне містить у собі аспектуальне значення, і другорядної, представленої допоміжними дієсловами *olmak/ bulunmak – бути/ перебувати*, які, набуваючи афікса якоїсь із часових форм, – у нашому випадку футурума або аориста, виконують функцію темпоральної локалізації дії. Крім перелічених утворень, до складу системи майбутніх часових форм входить також презенс, який у певних випадках (за С.М.Івановим, при "метафоричному" використанні [Иванов 1977]) може мати футуральну семантику. Об'єктом цієї статті є синкретичні футуральні видо-часові форми (власне футурум, аорист, презенс у "метафоричному" використанні), передфутурум, який являє собою специфічний мовний засіб, фактично медіальне утворення, яке посідає проміжне місце між синкретичними та дискретними засобами реалізації темпоральних та аспектуальних функцій, а також дезидератив. Усі перелічені форми є засобами реалізації фрейму "майбутня дія" в турецькій мові.

У наших попередніх дослідженнях ми неодноразово зазначали, що темпоральна та аспектуальна складові в межах кожної з видо-часових форм турецької мови являють собою діалектичну єдність і безпосередньо пов'язані одна з одною. Не є винятком і футурум, який являє собою стрижень системи майбутніх часових форм турецької мови. Крім власне темпорального та аспектуального наповнення кожній формі, що входить до розглядуваного комплексу, властивий також і суб'єктивно-модальний компонент: адже найчастіше екстралінгвістична ситуація, відображаючись за посередництвом мовних знаків, зазнає індивідуальної інтерпретації з боку мовця; таким чином, "людський чинник", суб'єктивна оцінка мовцем позначуваної ситуації відіграє чи не найважливішу роль у нашому дослідженні й тлумачиться в цілому в межах антропоцентричного підходу [Кубрякова та ін. 1991; Штелинг 1996].

Футурум у турецькій мові є основним засобом локалізації дії в майбутньому відтинку часу й з погляду своїх аспектуальних характеристик може позначати дію загальнофактичну – одноразову, регулярну, сумарну, континуальну. У зв'язку з тим, що в системі майбутніх видо-часових форм турецької мови немає синкретичних засобів, які, подібно до системи минулих видо-часових форм, реалізували б різні з погляду характеру протікання дії концепти, футурум є домінувальною формою й під час позначення майбутніх дій перекриває всі можливі аспектуальні варіанти. Разом з тим, ми не можемо сказати, що аспектуальна характеристика дії є нерелевантною для системи майбутніх видо-часових форм, оскільки наявність низки перифрастичних форм, які мають уточнювальне значення, але використання яких найчастіше не є облігаторним, уможливлює проведення демаркаційної межі між різними аспектуальними варіантами. Так, з погляду використання перифрастичних форм для системи майбутніх часових форм релевантними є насамперед такі аспектуальні варіанти, як перфектність і континуальність.

Поряд з футурумом основним засобом позначення майбутньої дії є аорист, причому набір аспектуальних значень аориста повністю збігається з набором аспектуальних значень футурума, відтак ми можемо констатувати, що з погляду темпорального (локалізація дії в майбутньому відтинку часу) і аспектуального наповнення (позначення будь-якої майбутньої дії – загальнофактичної

одноразової, континуальної, регулярної, сумарної) зазначені дві форми є кореферентними. Єдина різниця між ними проходить на суб'єктивно-модальному рівні – використання у висловленні футурума чи аориста залежить насамперед від того, як мовець інтерпретує позначувану екстралінгвістичну ситуацію.

У зв'язку з викладеним вище постає нагальна потреба виведення набору модальних функцій, релевантних для диференціації футурума й аориста при позначенні ними майбутньої дії. Серед таких модальних функцій найбільш істотними є інтентивність і потенційність. Будь-яка майбутня дія може бути інтерпретована мовцем як заздалегідь запланована й як така, що не є запланована, але здійснення якої потенційне – можливе, вірогідне.

Перший з названих концептів – майбутня інтентивна (заздалегідь запланована) дія – завжди реалізується лише за посередництвом футурума. У цьому контексті слід підкреслити, що принципово неправильною є теза про те, що основним значенням футурума (так званого "майбутнього категоричного часу") є позначення майбутньої дії, в здійсненні якої мовець точно впевнений – така дефініція футурума традиційно наявна фактично в усіх підручниках і граматиках турецької мови [Кононов 1956; Аровина, Сурова 1974; Рәсулов Ә.А., Рүстәмов Р.Ә. 1991; Дудина 1994; Щека 1996; Кузнєцов 2000]. Однак ледве людина взагалі може бути впевнена в здійсненні дії в майбутньому, тому можливість існування подібного концепту в когнітивній базі якогось етносу є, на нашу думку, досить сумнівною. Порівняймо, наприклад, функціонально подібні видо-часові форми англійської мови – *The Future Indefinite Tense, The Present Continuous Tense*, які так само реалізують концепти або майбутньої запланованої дії [Murphy 1992: 10, 12-14; Качалова, Израилевич 1995: 124-125, 128-129]: *I am going to read this book tomorrow – Я прочитаю цю книгу завтра*, або майбутньої вірогідної, яка випливає з навколишньої ситуації (так званий концепт майбутньої закономірної дії): *The blind man is going to fall into the pit – Сліпа людина впаде в яму* [Murphy 1992], або майбутньої дії, ідея здійснення якої виникає безпосередньо в момент комунікації (концепт майбутньої спонтанної дії) – *My bicycle is broken. – Oh, I'll help you repair it – Мій велосипед зламався. – Я допоможу тобі полагодити його.* Фактично ніколи (за винятком хіба що концепту майбутньої закономірної дії, коли навколишня ситуація надає мовцеві впевненості щодо реалізації майбутньої дії) не йдеться про впевненість мовця в здійсненні майбутньої дії. Якби ми гіпотетично зробили припущення про істинність згаданої тези, то на практиці використання футурума зводилося б лише до незначної кількості випадків, тоді як ця видо-часова форма є однією з найчастотніших серед усіх функціональних форм дієслова в турецькій мові.

Отже, основним випадком функціонування футурума є позначення концепту майбутньої інтентивної дії – такої майбутньої дії, яку мовець розглядає як заздалегідь заплановану, напр.: *Yarın okula gelmeyeceğim, çok önemli bir işim var – Я завтра не піду до інституту, в мене є важлива робота; Ahmet'i yarın ziyaret edeceğiz – Ми завтра відвідаємо Ахмета.* При цьому, звичайно, неістотним є те, який відтинок часу минає між моментом планування дії й моментом її реалізації – таким чином, концепт інтентивної дії, позначуваний за посередництвом футурума, змикається з концептом майбутньої спонтанної дії, яка може реалізуватися як спонтанно-потенційна й спонтанно-запланована (про це йтиметься нижче).

Частковим функціональним синонімом футурума при позначенні концепту майбутньої інтентивної дії є презенс – таке використання презенса властиве багатьом мовам світу, зокрема й українській [Сорокін 2003 (1)]. Так, майбутня заздалегідь запланована дія – переважно з дієсловами руху (*gelmek – приходити, gitmek – іти, kalkmak/ hareket etmek – відправлятися* – про транспортні засоби), початку або кінця дії (*başlamak – починати(ся), bitmek/ sona ermek – закінчуватися*) – найчастіше позначається за посередництвом презенса, наприклад: *Аппет yarın Kırım'dan geliyor – Завтра моя мати повертається з Криму; Film kaçta başlıyor? – О котрій починається фільм?; Dersimiz saat altı buçukta bitiyor – Наш урок закінчується о шостій тридцять.* Однак не в будь-якій ситуації можливе використання презенса для позначення майбутньої інтентивної дії, в зв'язку з чим можна поставити під сумнів твердження

Д.А.Штелінга про те, що під час позначення майбутньої дії презентсові віддається перевага перед футурумом тоді, коли позначувана ситуація є чим-небудь актуальна для моменту комунікації [Штелінг 1996: 224-225] – на нашу думку, будь-яка майбутня дія, про яку йдеться під час комунікації, є актуальною для комунікантів саме в цей момент, інакше вона просто не була б предметом комунікативного акту. Зазначена теза є релевантною лише для площини минулих часових форм, коли презенс використовується як засіб актуалізації (своєрідний "оживлювач") минулої дії, однак недоцільним є механістичне проектування цієї тези в площину футуральних форм. Презенс може позначати майбутню дію лише з певними класами дієслів, до того ж переважно тоді, коли йдеться про дії, заплановані згідно з графіками, розкладами тощо, наприклад: *Tren yarın saat beşte kalkıyor – Потяг відправляється завтра о п'ятій* (> завтра, так само як і щодня, згідно з розкладом). Крім випадків позначення майбутньої дії, запланованої згідно з графіками, розкладами тощо, презенс використовується з дієсловами руху (у цьому разі найчастіше йдеться про дієслова *gelmek* і *gitmek*), наприклад: *Yarın Moskova'ya gidiyoruz – Завтра ми їдемо до Москви.* Додамо, що випадки використання презенса для позначення майбутньої запланованої дії в турецькій мові повністю збігаються з аналогічними випадками в українській або російській мовах.

Цікавим є випадок оформлення презенсними афіксами присудковості складеного іменного присудка зі значенням майбутньої інтентивної дії – таке використання майже ніколи неможливе, наприклад, в українській мові (крім певних випадків у розмовній мові), порівняймо: *Yarın saat beşte buradayım – Завтра о п'ятій годині я буду тут* (досл.: *Завтра о п'ятій годині я тут*). Разом з тим, не є неможливим використання в таких ситуаціях дієслова *olmak – бути* у формі футурума, наприклад: *Yarın saat beşte burada olacağım* з аналогічним перекладом. Таким чином, у складених іменних присудках зі значенням майбутньої інтентивної дії презенсні афікси присудковості й дієслово *olmak* у формі футурума з функціонального погляду постають як дублети.

Крім концепту майбутньої інтентивної дії футурум може реалізувати й деякі інші концепти. Насамперед ідеться про майбутню дію, пов'язану з облігаторністю (необхідністю), наприклад: *Müdürle konuşacağım – Мені треба поговорити з директором; Bu işi yarın yapacaksınız – Ви маєте виконати цю роботу завтра.* Наявність концепту майбутньої облігаторної дії в семантичній структурі футурума безпосередньо пов'язана з прототиповим значенням футурума – інтенсивністю: "я збираюся виконати цю роботу > я маю виконати цю роботу" – *Bu işi yapacağım.* Додамо, що випадки реалізації концепту облігаторності за посередництвом футурума є досить нечастотними, оскільки в сучасній турецькій мові наявна низка інших засобів, які мають значення облігаторності: зобов'язальний спосіб, зобов'язальні конструкції, інтегровані на основі герундіїв, з дієсловами *gerektmek, lazım olmak* та їхніми похідними – *gerekli, gerek* тощо.

Інший концепт, який реалізується за посередництвом футурума, – це футуральна дія, пов'язана з наказом, зокрема з погрозою, напр.: *Paramı yarın vereceksin – Ти віддаси мені мої гроші завтра.* При реалізації цього концепту висловлення звернене переважно до другої, рідше до третьої особи однини або множини й ніколи – до першої. Зазначений концепт у свою чергу пов'язаний з попереднім концептом – майбутньої облігаторної дії – "ти *маєш* виконати цю роботу > ти *виконаєш* цю роботу".

Останнім з концептів, які входять до семантичної структури футурума, є концепт "майбутньої закономірної дії": коли навколишня ситуація дає мовцеві змогу безсумнівно зробити висновок про результат наявної ситуації у вигляді майбутньої дії, використовується футурум. При цьому слід зазначити, що йдеться про такі ситуації, коли жодним чином неможливою є суб'єктивна інтерпретація мовцем наявної ситуації й, як наслідок, майбутня дія постає як об'єктивно-закономірна для будь-якого мовця, наприклад: *2004 ocağından itibaren % 13 gelir vergisi vereceğiz – Починаючи з січня 2004 року ми платитимемо 13 % податку на прибуток* (> цього висновку мовець доходить на основі прийнятого парламентом закону, тому закономірність майбутньої дії, про яку йдеться в даній комунікативній ситуації, не допускає жодного сумніву й не дає жодної можливості суб'єктивної інтерпретації з боку мовця). Додамо, що концепт майбутньої закономірної дії в усій концептуальній картині системи майбутніх часових форм посідає друге місце після прототипового значення інтентивності, з якого, власне, і виходить.

Разом з тим, зустрічаються випадки, коли певна ситуація дозволяє мовцеві розцінити майбутню дію як закономірну або потенційну, і тоді, відповідно, для реалізації цих двох концептів використовуються різні формальні засоби. Наприклад, візьмімо таку ситуацію: машина з великою швидкістю їде по слизькій дорозі, а попереду – лісова місцевість: "Машина вріжеться в дерево". Залежно від індивідуальної інтерпретації ця футуральна дія, що виходить з описаної ситуації, може бути розцінена як потенційна (*Araba ağaca çarpar – Машина вріжеться в дерево* > машина *може* врізатися в дерево) і як закономірна (*Araba ağaca çarpacak – Машина вріжеться в дерево* > *обов'язково* вріжеться, на такій швидкості й на слизькій дорозі це неминучий і закономірний результат). У подібних випадках ми маємо справу із суб'єктивною модальністю, на відміну від тих випадків, коли закономірність футуральної дії виводиться з ситуацій (фактів, явищ), які інтерпретуються однаково й беззаперечно всіма представниками даного етносу (наприклад, уже згадувані нами законодавчі акти).

У зв'язку з викладеним зазначимо, що футурум як стилістичний маркер часто використовується в офіційних документах (законах, постановах тощо), нерідко – в контрактах, що є наслідком поєднання в його семантичній структурі двох концептів – облігаторності (коли певний законодавчий акт, документ має імперативний характер, регламентує дії, які мають виконати громадяни в майбутньому) і майбутньої закономірності (при цьому дуже часто до основи футурума додається афікс предикативності третьої особи однини *-dir*, який у традиційних джерелах звичайно називають афіксом стверджувальної модальності – *kuvvetlendirme ve ihtimal*), наприклад: *Tamirat ile ilgili bütün masraflar kiracı tarafından karşılanacak(tır) – Усі видатки, пов'язані з ремонтом (приміщення), сплачуються (досл.: сплачуватимуться) орендатором*. Разом з тим, говорячи про футурум як стилістичний маркер, слід додати, що він використовується лише тоді, коли йдеться про *майбутню* облігаторно-закономірну дію; коли ж ідеться про дію потенційну/можливу (наприклад, у статутах, коли предметом є види діяльності, які може виконувати підприємство згідно з отриманими ліцензіями) або дії, які сприймаються мовцем як атемпоральні й традиційні – чинні для будь-якого відтинку часу й обов'язкові для будь-якого індивіда в будь-який момент, – вдаються до аориста, наприклад: *Hayat, sağlık veya mal bakımından halk arasında endişe, korku, panik yaratmak amacıyla alenen tehditte bulunanlara iki yıldan dört yıla kadar hapis veüç milyon liradan on milyon liraya kadar ağır para cezası verilir – Особи, які привселюдно вдаються до погроз стосовно життя, здоров'я або майна громадян з метою спричинення переляку, паніки, заворушень, засуджуються до ув'язнення терміном від двох до чотирьох років і штрафу від трьох до десяти мільйонів лір* (CMUK 1999: 108). Саме тому в усіх кодексах законів Турецької Республіки використовується аорист.

Крім футурума, який є стрижнем системи футуральних форм, до описуваної системи входить також аорист, прототиповим значенням якого, нагадаймо, є атемпоральне – позначення дії, яка відбувається поза будь-якими часовими рамками, є істинною для будь-якого відтинку часу. Щодо футурального значення аориста, то воно безпосередньо виходить із значення прототипового.

Основний концепт, який реалізується за посередництвом аориста як складової системи майбутніх часових форм, – це майбутня потенційна дія, тобто така дія, реалізація якої в майбутньому відтинку часу є можливою, вірогідною, наприклад: *Yarın Kiev'deyim, tercümana ihtiyacım olabilir. – Gelince beni ara, tercüman buluruz – Завтра я приїжджаю до Києва, мені може знадобитися перекладач. – Коли приїдеш, зателефонуй мені, перекладача ми знайдемо* (> зможемо знайти). У зв'язку з цим аористові віддається перевага тоді, коли в реченні наявні спеціальні лексичні маркери, пов'язані з потенційністю дії, як-от: *belki – можливо, galiba – мабуть, herhalde – напевне, mutlaka – обов'язково* тощо. *Ahmet evde mi? – Henüz yok, beşe kadar gelir herhalde – Ахмет удома? – Поки що ні, але до п'ятої, мабуть, прийде.* Разом з тим, інколи не є неможливим використання з названими лексичними маркерами й футурума, але знову ж таки лише в межах його концептуального наповнення, насамперед тоді, коли йдеться про можливість/вірогідність реалізації майбутньої інтентивної дії: тут ми маємо справу як з суб'єктивною інтерпретацією мовцем футуральної дії, так і з особливостями комунікативної ситуації, наприклад: *Belki bu*

işi yarın yapacağım – Можливо, я виконаю цю роботу завтра (> я так планую, і, якщо ніщо не стане на заваді, я свій намір реалізую). Порівняймо з іншою комунікативною ситуацією, коли йдеться про потенційну, але не інтентивну майбутню дію: *Bu işi yarın yapabilir misin? – Belki yaparım – Ти зможеш виконати цю роботу завтра? – Можливо й зможу.* Ми можемо сказати, що при використанні футурума разом з лексичними маркерами потенційності (вірогідності) ідеться про концепт майбутньої інтентивно-потенційної дії, коли в межах концепту одночасно імплікується потенційність й інтентивність.

Крім майбутньої потенційної дії до концептуальної сфери аориста входять також концепт облігаторно-потенційної дії, а також концепт ввічливості, тобто використання форми аориста як маркера ввічливості у відповідних формулах.

Вище ми зазначали, що значення облігаторності наявне й у семантичній структурі футурума; аорист для реалізації концепту облігаторності використовується надзвичайно рідко й переважно стосовно другої особи однини й множини. Відмінність між змістовим наповненням двох футуральних форм при реалізації ними концепту облігаторності пролягає, знову ж таки, на рівні інтентивності-потенційності. Футурум стосовно другої особи однини й множини імплікує інтентивність/облігаторність з відтінком погрози, тоді як аорист дає лише значення потенційної облігаторості, часто пов'язане з дозволом, порівняймо: *Paramı yarın vereceksin – Ти віддаси мої гроші завтра* (> ти маєш це зробити, інакше буде гірше), *Paramı yarın verirsin – Ти віддаси мені гроші завтра* (> ти маєш віддати мені гроші й *можеш* зробити це завтра). З концептом облігаторно-потенційної дії безпосередньо пов'язаний і концепт дозволу, який також позначається за посередництвом аориста. Підкреслимо ще раз: концепт облігаторно-потенційної дії, який реалізується за допомогою аориста, на відміну від концепту облігаторно-інтентивної дії, який реалізується через футурум, охоплює лише другу особу однини й множини.

За посередництвом аориста реалізується також концепт футуральної дії, пов'язаної з потенційною змогою або здатністю особи її виконати; цей концепт безпосередньо пов'язаний з описаним вище концептом майбутньої потенційної дії, однак відрізняється від нього тим, що є більш наближеним до прототипового значення аориста – атемпоральності. У межах цього концепту йдеться про таку дію, яку особа здатна реалізувати в майбутньому, оскільки виконання такої дії зазначеною особою можливе взагалі, у будь-який момент або відтинок часу й не лише в майбутньому, наприклад: *Bunı ancak o yapar – Лише він може (зможе) це зробити, Ali bu sudan geçer – Алі може / зможе перейти цю калюжу (річку).*

Вище ми зазначали, що футурум використовується тоді, коли йдеться про заздалегідь заплановану дію, тоді як за посередництвом аориста найчастіше позначаються спонтанні футуральні дії – такі майбутні дії, рішення про виконання яких виникають у мовця в момент комунікації, наприклад: *Bu çanta çok ağır, üçüncü kata kaldıramam. – Müsaade eder misiniz, ben kaldırırım. – Ця валіза дуже важка, я не зможу віднести її на третій поверх. – З вашого дозволу, я віднесу.*

Науковці-тюркологи вже давно помітили, що аорист є тією формою, яка використовується у формулах ввічливості, насамперед у ввічливих проханнях. У відповідях на такі ввічливі прохання (так званий концепт "реципрокного повідомлення") також використовується аорист, оскільки такі комунікативні ситуації безпосередньо пов'язані з ситуаціями, коли в мовця виникає спонтанне рішення про виконання дії в майбутньому (концепт спонтанної футуральної дії), наприклад: *Pencereyi açar mısın? – Tabi açarım – Ти не відчиниш вікно? – Звичайно, відчиню.*

Разом з тим, неможливо не помітити, що інколи зустрічаються дії спонтанні, які істотно різняться від описаних вище. Наведімо, наприклад, таку ситуацію: *Telefon çalıyor. Ben açacağım – Дзвонить телефон. Я відповім.* У цьому разі ми маємо справу не з потенційністю футуральної дії, а з наміром (інтенцією) і бажанням мовця здійснити певну майбутню дію, причому така інтенція, на відміну від описаного нами вище концепту інтентивної дії, що реалізується за посередництвом футурума, не є заздалегідь запланована, а є спонтанна. Таким чином,

спонтанна дія може бути дихотомічно членована на а) спонтанно-потенційну – майбутню дію, ідея здійснення якої виникає безпосередньо в момент комунікації і реалізація якої розцінюється мовцем як потенційна, можлива, вірогідна (у таких випадках завжди імплікується смисл "я зроблю > я можу зробити"); б) спонтанно-інтентивну, або спонтанно-дезидеративну дію – майбутню дію, ідея здійснення якої спадає на думку мовцеві безпосередньо в момент комунікації і реалізація якої з погляду мовця є бажаною, тобто мовець висловлює свій намір і бажання здійснити цю дію (у таких ситуаціях завжди імплікується смисл "я зроблю > я хочу/маю намір зробити").

У турецькій мові серед формальних засобів, які реалізують спонтанно-дезидеративні дії, крім власне футурума, що використовується в описаних вище комунікативних ситуаціях, наявна також спеціальна форма – дезидератив (так званий "бажальний спосіб"). Основною функцією цього мовного засобу є реалізація концепту дезидеративної дії – бажання мовця здійснити певну дію (така дія постає як спонтанна), за К.М.Любимовим, "бажання як порив" [Любимов 1970: 62]; дезидератив у сучасній турецькій мові використовується переважно стосовно першої особи однини та множини й майже ніколи стосовно інших осіб (таке використання якщо й зустрічається вряди-годи, то є реліктом, наприклад: *Mevlâ rahmet eyleye – Нехай земля йому буде пухом*). Дезидератив, на відміну від футурума, ніколи не може позначати бажану дію, заздалегідь заплановану, але під час реалізації концепту спонтанно-дезидеративної дії постає як фактичний дублет футурума, і демаркаційна межа між ними проходить лише на функціональному рівні: дезидератив для позначення спонтанно-дезидеративних дій є формою набагато частотнішою, ніж футурум. Дезидератив як складова темпорально-аспектуального комплексу має також і низку інших функцій, описові яких буде присвячено одне з наших наступних досліджень.

Останньою з футуральних форм, які входять до системи майбутніх видо-часових форм, є передфутурум. Передфутурум – це специфічне аналітичне утворення, яке формально складається з інфінітива й післяйменника *üzere* з доданими до нього предикативними афіксами; ця видо-часова форма – медіальне утворення як зі структурного, так і з функціонального погляду, яке на сьогоднішньому етапі розвитку турецької мови вже входить до сфери індикатива, реалізує лише один концепт – передмайбутню дію, тобто таку дію, яка станеться безпосередньо після закінчення теперішнього відтинку часу, але власне до настання майбутнього відтинку часу в повному обсязі. Для перекладу передфутурума українською мовою часто використовується український прислівник *ось-ось* або просто дієслово в теперішньому або майбутньому часі, наприклад: *İstanbul-Ankara Ekspresi birinci perona girmek üzeredir – Експрес Стамбул-Анкара прибуває (>* ось-ось прибуде*) на перший перон.*

Висновок. Система футуральних форм у турецькій мові складається з таких утворень, як футурум, аорист, презенс (синкретичні видо-часові утворення), перифрастичні форми з футуральною семантикою (дискретні видо-часові форми), передфутурум (медіальне утворення між синкретичними й дискретними видо-часовими формами), футуральний дієприкметник та особовий футуральний дієприкметник, дезидератив (утворення, яке формально не належить до індикатива, але з функціонального погляду постає як частковий дублет футурума).

Унаслідок виконаного дослідження футуральних видо-часових форм (синкретичних утворень, передфутурума й дезидератива) нами було зроблено низку висновків. Футурум й аорист, які є стрижневими формами в розгляданій системі, не відрізняються одна від одної ані на темпоральному, ані на аспектуальному рівні; демаркаційна межа між ними пролягає насамперед на модальному рівні. Тому для кожної з футуральних видо-часових форм було виведено сукупність концептів у межах фрейму майбутньої дії передусім з огляду на їхні модальні особливості.

1) Концепти, які позначаються за посередництвом футурума: майбутня інтентивна (заздалегідь запланована) дія, майбутня облігаторна (облігаторно-інтентивна) дія, футуральна дія, пов'язана з наказом і погрозою, майбутня закономірна (об'єктивно-закономірна та суб'єктивно-закономірна) дія, майбутня спонтанно-інтентивна дія. У позначенні майбутньої інтентивної дії футурум має своїм частковим дублетом презенс, а під час реалізації концепту майбутньої

спонтанно-інтентивної дії – дезидератив, який використовується частіше від футурума для реалізації цього концепту. До футурума також часто вдаються як до стилістичного маркера в офіційних документах, що є наслідком поєднання в його семантичній структурі двох концептів – облігаторності й футуральної закономірності. Разом з тим, говорячи про футурум як стилістичний маркер, слід додати, що він використовується лише тоді, коли йдеться про *майбутню* облігаторно-закономірну дію; коли ж ідеться про дії потенційні/можливі або дії, які сприймаються мовцем як атемпоральні й традиційні – чинні для будь-якого відтинку часу й обов'язкові для будь-якого індивіда, вдаються до аориста.

2) Концепти, які позначаються за посередництвом презенса як складової системи футуральних видо-часових форм: майбутня інтентивна дія з дієсловами руху, початку й закінчення дії, а також майбутня дія, запланована згідно з графіками, розкладами. Цей концепт може реалізовуватися не лише за посередництвом власне презенса, але й презенсних предикативних афіксів.

3) Концепти, які позначаються за посередництвом аориста як складової частини системи футуральних видо-часових форм: майбутня потенційна дія (часто з лексичними маркерами на зразок *belki, galiba, herhalde, şüphesiz, kuşkusuz* тощо), облігаторно-потенційна дія в спрямуванні на другу особу (пор. концепти облігаторно-інтентивної дії, а також футуральної дії з відтінком наказу й погрози, які реалізуються за посередництвом футурума), майбутня спонтанна дія, концепт дозволу, концепт ввічливості й реципрокного повідомлення, концепт потенційної змоги/здатності індивідуума виконати майбутню дію.

4) За посередництвом дезидератива як складника системи футуральних видо-часових форм реалізується концепт майбутньої спонтанно-інтентивної (бажаної) дії, але не заздалегідь запланованої, що входить до концептуальної сфери футурума, а бажання/інтенції виконати дію як пориву. Щодо передфутурума, він також реалізує єдиний концепт – майбутню дію, яка має відбутися безпосередньо після моменту комунікації.

Серед перспектив майбутніх досліджень – дескрипція специфіки комунікативної реалізації перифрастичних форм, зокрема й тих, що мають футуральну семантику; футуральний дієприкметник та футуральний особовий дієприкметник як складова частина системи дієприкметникових форм турецької мови з погляду її функціонально-комунікативних особливостей; функціонально-семантичне поле модальності як складова темпорально-аспектуального комплексу турецької мови.

Література

Аровина П.С., Сурова В.И. (1974). Учебник турецкого языка. – М.: Изд-во Министерства обороны СССР.

Дудина Л.И. (1994). Турецкий язык. Практический курс. – СПб.: ТРИАЛ.

Иванов С.Н. (1977). Курс турецкой грамматики. Ч. 2. Грамматические категории глагола. – Л.: Изд-во ЛГУ.

Качалова К.Н., Израилевич Е.Е. (1995). Практическая грамматика английского языка. – М.: ЮНВЕС.

Кононов А.Н. (1956). Грамматика современного турецкого литературного языка. – М.; Л.: Изд-во АН СССР.

Кубрякова Е.С., Шахнарович А.М., Сахарный Л.В. (1991). Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М.: Наука.

Кузнецов П.И. (1982). Система функциональных форм глагола в современном турецком языке // Советская тюркология. – № 1. – С. 3-14.

Кузнецов П.И. (2000). Учебник турецкого языка. Начальный курс. – М.: Муравей-Гайд.

Кузнецов П.И. (1974). Частотность употребления функциональных форм турецкого глагола // Советская тюркология. – № 3. – С. 87-95.

Любимов К.М. (1949). Образование, значение и употребление времён в турецком языке. Автореф. … канд. филол. наук. – М.: МГУ.

Любимов К.М. (1970). Система грамматических времен в современном турецком языке. Советская тюркология. – № 2. – С. 44-63.

Рәсулов Ә.А., Рүстәмов Р.Ә. (1991). Түрк дили. – Бакы: Бакы университети нәшриjjаты

Сорокін С.В. (2003)-1. Турецький презенс у функціональному аспекті // Проблеми семантики слова, речення, тексту. – № 5. – С. 336-343.

Сорокін С.В. (2003)-2. Концепт перфектності в семантичній структурі турецького абсентив перфекта // Культура народов Причерноморья. – № 42. – С. 134-137.

Сорокін С.В. (2003)-3. Концепт абсентивності в семантичній структурі турецького абсентив перфекта // Культура народов Причерноморья. – № 43. – С. 233-236.

Сорокін С.В. (2003)-4. Аспектуальні та темпоральні характеристики турецького імперфекта // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – Вип. 3. – С. 108-114.

Сорокін С.В. (2003)-5. Категорія перфекта в турецькій мові (функціональний та лінгвокогнітивний аспекти) // Мова і культура. – Вип. 6. – Т. V. – Ч. 2. – С. 266-275.

Штелиг Д.А. (1996). Грамматическая семантика английского языка: Фактор человека в языке. – М.: МГИМО-ЧеРо.

Щека Ю.В. (1996). Интенсивный курс турецкого языка. – М.: Изд-во МГУ.

Lewis G.L. (1975). Turkish Grammar. – Oxford: Oxford Univ. Press.

Murphy R. (1992). English Grammar in Use. – Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Sorokin S.V. (2003). Türkçe'de İşlevsel Dilbilgisi Araştırmaları // Йылдыз. – № 3. – S. 46-51.

CMUK (1999). Türk Ceza Muhakameleri Kanunu // Türk Ceza Kanunları. – İstanbul: Yaylım Yayıncılık.